

KONCEPCIJA I DJELOVANJE JUGOSLAVENSKE KOMUNISTIČKE STRUKTURE ZA OSVAJANJE OBRAZOVNOGA I KULTURNOGA SUSTAVA U HRVATSKOJ 1944. I 1945. GODINE

Sažetak

U radu je na temelju arhivske i objavljene povijesne građe te odgovarajuće literature istražena koncepcija i djelovanje jugoslavenske komunističke strukture za osvajanje obrazovnoga i kulturnoga sustava u Hrvatskoj 1944. i 1945. godine. Ova tema je do sada bila veoma malo istraživana s motrišta povjesnice, a uopće nije bila istraživana s motrišta drugih društvenih i humanističkih znanosti. U uvodu rada ukratko su prikazani rezultati dosadašnjih znanstvenih istraživanja o uspostavi komunističke vlasti u Hrvatskoj te najteži oblici represije koja je provedena krajem rata i u poraću. U prvome dijelu rada pojašnjena je totalitarnost komunističke teorije i prakse te sustavnost pripremanja Komunističke partije Jugoslavije za provođenje revolucionarnoga nasilja i obračunavanja s nepoželjnim institucijama i osobama.

U središnjem dijelu rada na temelju povijesne građe istražena je uloga ZAVNOH-a i njegovih tijela u provođenju priprema za preuzimanje vlasti na „neoslobođenim područjima“. Detaljno je istražena koncepcija djelovanja Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a koji je bio zadužen za osvajanje obrazovnoga i kulturnoga sustava te njegovo oblikovanje sukladno ideološkim i političkim interesima komunističkoga režima. Potom je istražena komunistička praksa obračunavanja s intelektualcima u obrazovnim i kulturnim institucijama na području Hrvatske. Posebnu ulogu u tome imala je Anketna komisija koja je bila zadužena za „utvrđivanje zločina kulturnom suradnjom s neprijateljem“, na temelju čega su druga represivna tijela vršila represiju nad intelektualcima (pogubljenja, zatvaranja u logore, stigmatizaciju i marginalizaciju).

JOSIP JURČEVIĆ*

UDK:

329(497.5).15"1944/1945"

323.281(497.5)"1944/1945"

94(497.13)"1944/1945"

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Primljeno: 31. listopada

2014.

---

* Prof. dr. sc. Josip Jurčević, viši znanstveni suradnik, Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Zagreb, jurjosp@gmail.com

Najsustavnija represija događala se na sveučilišnoj razini temeljem zakona kojim su poništeni svi akademski naslovi, diplome, ispiti i semestri stečeni, odnosno priznati na Sveučilištu u Zagrebu i na ostalim visokim školama na području Hrvatske u vremenu od 10. travnja 1941. do 9. svibnja 1945. godine. Naglašeno je da je to ostavilo i najtrajnije negativne posljedice u obrazovnome i kulturnome prostoru Hrvatske.

Ključne riječi: komunistička represija u obrazovnome i kulturnome sustavu, ZAVNOH, Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a, Anketna komisija, obračuni s intelektualcima

Uvod

Početak povijesnoga procesa velikih političkih i drugačijih promjena koje se od kraja 1980-ih događaju u bivšem komunističkom dijelu Europe (uključujući i Hrvatsku), otvorio se na tome prostoru i proces postupnoga suočavanja s komunističkim razdobljem, ali i njegovim posljedicama u tzv. tranzicijskom ili postkomunističkom razdoblju. Za kakvoću i ritam toga suočavanja presudnu ulogu imaju objektivna saznanja koja se odnose na komunističko razdoblje jer totalitarni komunistički režimi nisu dopuštali ni objektivna znanstvena ili drugačija istraživanja ni bilo kakav javni govor koji bi problematizirao ili na bilo koji način narušavao apologetski zadani jednourni komunistički okvir.

Nakon 1990. godine na međunarodnoj europskoj razini usvojeni su dokumenti koji sve europske komunističke režime jasno i nedvosmisleno osuđuju kao totalitarne, te se od postkomunističkih zemalja zahtijeva provođenje znanstvenih istraživanja koja će utvrditi punu istinu o komunističkoj prošlosti.¹ Na temelju tih poticaja Sabor Republike Hrvatske je 2006. godine izglasao i odgovarajuću „Deklaraciju o osudi zločina počinjenih tijekom totalitarnog komunističkog poretka u Hrvatskoj 1945. – 1990. godine“.² Osim toga u Hrvatskoj su, nakon 1990. godine, s historiografskoga motrišta znanstveno istražene barem osnovne povijesne okolnosti o načinu uspostavljanja i posljedicama komunističke vlasti na području Hrvatske.³ Međutim proces suočavanja s komunističkom prošlošću ipak u Hrvatskoj nailazi na niz poteškoća.⁴ Jedan je od razloga tim poteškoćama u tranziciji moći stare komunističke strukture u institucije samostalne hrvatske države, a drugi je razlog u nedostatnoj istraženosti hrvatske komunističke prošlosti i s motrišta historiografije, ali još više s motrišta drugih društveno-humanističkih znanosti.

Historiografija je do sada utvrdila da se uspostava komunizma u Hrvatskoj (i drugoj Jugoslaviji) događala u veoma složenome povijesnom procesu na koji je utjecao niz međunarodnih i unutarjugoslavenskih čimbenika, događaja i interesa tijekom

¹ <www.coe.int>, *Resolution 1096 (1996) on measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems*; *Resolution 1481 (2006) Need for international condemnation of crimes of totalitarian communist regimes*.

² *Narodne novine*, br. 76, 2006.

³ Usp. Josip Jurčević, *Bleiburg – jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, Zagreb, 12005., 22008.; Jure Krišto, „Komunizam kao ideologija i politički program“, *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine*, zbornik, Zagreb, 2013., str. 40-58; J. Jurčević, „Ustrojavanje represivnog sustava komunističke Jugoslavije“, *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine*, zbornik, Zagreb, 2013.

⁴ Usp. J. Jurčević, „Bleiburška tragedija u svjetlu Rezolucije Vijeća Europe 1481“, *Odžak – pouka povijesti*, zbornik, Odžak, 2009.

Drugoga svjetskog rata. U znanstvenoj i memoarskoj literaturi još detaljnije je utvrđeno da je Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) uspjela ostvariti svoj osnovni cilj – uspostavljanje totalitarne vlasti pod isključivim nadzorom KPJ – primjenom neograničenoga revolucionarnog nasilja, u kojem su najstrašniji zločini bila poratna sustavna masovna pogubljenja bez provođenja ikakvih suđenja, pa čak i bez vođenja najosnovnije evidencije o žrtvama.

O tome najkonkretnije svjedoče mnogobrojna masovna prikrivana stratišta i grobišta, koja su otkrivena i još se otkrivaju na teritorijima država nastalih raspadom druge Jugoslavije. Do sada su nadležne državne komisije u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini te Srbiji evidentirale ukupno više od 1.700 prikrivanih masovnih stratišta i grobišta u kojima se nalaze žrtve koje je komunistički režim pogubio nakon završetka Drugoga svjetskog rata. Za sada je najveći broj prikrivanih stratišta i grobišta službeno evidentiran u Hrvatskoj (približno 850) i Sloveniji (približno 600), te u Srbiji (približno 200) i Bosni i Hercegovini (približno 100).⁵

Broj tih stratišta i grobišta zasigurno je znatno veći jer u Makedoniji, Crnoj Gori i na Kosovu službena državna istraživanja još nisu ni započela; u Srbiji su pokrenuta tek 2009. godine, u BiH se događaju samo na nekim lokalnim razinama; u Hrvatskoj su prekinuta 2000., a u Sloveniji 2009. godine.⁶ Isto tako prema različitim dokumentima i objavljenim svjedočanstvima te istraživanjima nevladinih organizacija, broj tih stratišta i grobišta znatno je veći, no ovi podatci još čekaju na službene verifikacije nadležnih državnih tijela.

Dosadašnja znanstvena istraživanja pokazala su da su masovna pogubljenja i drugi najteži zločini jugoslavenskoga komunističkog režima bili veoma sustavno planirani i organizacijski pripremani te još sustavnije izvršavani prema zapovijedi i pod nadzorom partijskoga i državnoga vrha.⁷ No, usprkos tomu u javnome životu demokratske i samostalne države Republike Hrvatske – od medijskoga i političkoga govora do kulturne i obrazovne produkcije – prevladavaju stereotipi da su i naznačeni najteži zločini, a naročito svi drugi revolucionarni zahvati komunističkoga režima bili posljedica ratnoga spontaniteta, tj. neplanirani i nesustavni.

Stoga su, za historiografsko i drugačije razumijevanje cjelovitosti, tj. dubine i širine idejnih i praktičnih uzroka i posljedica revolucionarnoga komunističkog zahvata na području Hrvatske (i druge Jugoslavije), potrebna daljnja istraživanja koja će još

⁵ Usp. J. Jurčević, *Prikrivena stratišta i grobišta jugoslavenskih komunističkih zločina*, Zagreb, 2012.

⁶ Usp. isto, str. 11-46; Mitja Ferenc, „Zakonske osnove i mogućnosti istraživanja zločina i žrtava u Sloveniji“, *Hrvatski mučenici i žrtve iz vremena komunističke vladavine*, zbornik, Zagreb, 2013., str. 157-170.

⁷ Usp. J. Jurčević, *Bleiburg...*, str. 145-360.

detaljnije razotkrivati povijesni proces i način uspostavljanja komunističke vlasti na području Hrvatske. U tome je i svrha ovoga istraživanja koje se odnosi na koncepciju s kojom je komunistička struktura osvajala obrazovni i kulturni sustav u Hrvatskoj 1944. i 1945. godine.

1. Totalitarnost komunističke teorije i prakse

Marksistička komunistička teorija začeta je sredinom 19. stoljeća i potom se razvijala u različitim smjerovima koji su često bili i međusobno neusklađeni, pa čak i suprotstavljeni.⁸ No, u političkoj praksi svih europskih komunističkih režima tijekom 20. stoljeća ostalo je neupitno pozivanje na osnovna teorijska i političko-ideološka stajališta trojice tzv. klasika marksizma: K. Marxa, F. Engelsa i V. I. Lenjina. Njihova temeljna stajališta jasno pokazuju da ciljevi njihova komunističkoga projekta, uspostava komunističke vlasti, imaju nužno ustrojbeno totalitaran i prostorno svjetski obuhvat, koji je u potpunome diskontinuitetu s dotadašnjim upravljačkim, državnim i društvenim iskustvima. Pritom su naglašavali da se komunizam može uspostaviti samo primjenom neograničenoga revolucionarnog nasilja.

Primjerice u Marx-Engelsovu „Komunističkom manifestu“ iz 1848. godine naglašava se kako komunisti „izjavljuju otvoreno da se njihovi ciljevi mogu postići samo nasilnim rušenjem čitavoga dosadašnjeg društvenog poretka. Neka vladajuće klase drhte pred komunističkom revolucijom.“⁹ Sedam desetljeća kasnije Lenjin najjasnije postavlja strateški cilj: „...komunisti moraju napregnuti sve snage da usmjere radnički pokret i uopće društveni razvitak najdirektnijim i najbržim putem k svjetskoj pobjedi sovjetske vlasti i diktaturi proleterijata“¹⁰. Pritom je diktaturu proleterijata odredio kao „najžešći i najnemilosrdniji rat nove klase protiv moćnijega neprijatelja, protiv buržoazije, čiji je otpor udesetorostručen njenim obaranjem (...) diktatura proleterijata je nužna, i pobjeda nad buržoazijom nije moguća bez dugog, upornog, ogorčenog rata na život i smrt“¹¹.

KPJ je od svojega osnivanja (1919. godine) bila tek podružnica Kominterne, tj. svjetskoga komunističkog projekta koji je provodila teritorijem najveća država svijeta, Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR). U cijelome međuraću i

⁸ Usp. Predrag Vranicki, *Historija marksizma*, Zagreb, 1975.; Mladen Ivezić, „Problem izvornosti, autentičnosti i vjerodostojnosti djela Karla Marxa i Friedricha Engelsa“, *Društvena istraživanja*, 14 (2005.) 1-2, str. 269-295.

⁹ Karl Marx – Friedrich Engels, *Manifest komunističke partije*, Zagreb, 1973.

¹⁰ Vladimir Iljič Lenjin, *Dječja bolest ljevičarstva u komunizmu*, Zagreb, 1973., str. 196.

¹¹ Isto, str. 121.

početnim godinama Drugoga svjetskog rata KPJ je materijalno, idejno, organizacijski i kadrovski bila potpuno ovisna o Kominterni, tj. o SSSR-u, a ta ovisnost je u manjem intenzitetu postojala sve do 1948. godine.¹²

Sukladno svjetskoj komunističkoj teoriji i boljševičkoj revolucionarnoj praksi, KPJ je tijekom Drugoga svjetskog rata ustrojavala totalitarni sustav vlasti na južnoslavenskome prostoru. Od početka rata struktura KPJ vršila je svestrane pripreme za primjenu neograničene represije s kojom se obračunavalo sa svim tadašnjim protivnicima i budućim suparnicima. Zbog toga je ustrojavan cjeloviti sustav potpuno nove, komunističke vlasti koja je bila u mogućnosti u praksi provesti veoma zahtjevan revolucionarni prevrat.¹³

Posebno intenzivne pripreme komunističke strukture za preuzimanje vlasti događale su se od kraja 1943. godine, kada je postalo potpuno izvjesno da će rat uskoro završiti pobjedom Saveznika te da su i ključni zapadni Saveznici (V. Britanija i Sjedinjene Američke Države) sve skloniji priznavanju komunističkoga prevrata na južnoslavenskome prostoru. Najintenzivnije pripreme odvijale su se na području Hrvatske jer je komunističko-partizanska struktura u dotadašnjem tijeku rata bila uvjerljivo najsnažnija na hrvatskim prostorima.

Primjerice u povjerljivoj operativnoj okružnici iz siječnja 1944. godine naređeno je da „težište“ cjelokupne strukture komunističkih tijela vlasti „bude upravljeno na sačinjavanju popisa svega stanovništva (...) uz naznaku generalija za svakog pojedinca eda bi sada i po oslobođenju mogli imati tačan uvid o radu, ponašanju i odnosu prema N.O.P. (narodnooslobodilačkom pokretu, nap. a.) svakog pojedinca. Na taj način moći ćemo ocijeniti rad i djelovanje svakog pojedinca, zločince kazniti za zlodjela, a nedostojnima onemogućiti pristup u naše redove.“¹⁴

U ovoj okružnici opisano je i deset kategorija „narodnih neprijatelja“, a među njih su uvršteni čak i oni koji „su se svojim pasivnim stavom negativno odnosili prema N.O.P.“¹⁵, što je značilo da je narodnim neprijateljem mogla biti proglašena svaka osoba koja je bila imalo nepoćudna komunističkomu režimu.

Do kraja rata komunistička struktura je na području Hrvatske prikupila goleme količine podataka o mnogobrojnim osobama, institucijama i organizacijama Nezavisne Države Hrvatske (NDH), te je na temelju toga izrađivala iznimno detaljne

¹² Vidi *Povijest Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd, 1985.; Silvin Eiletz, *Titove tajanstvene godine u Moskvi*, Zagreb, 2008.; Pero Simić, *Tito – fenomen stoljeća*, Zagreb, 2009.

¹³ Usp. J. Jurčević, *Bleiburg...*, str. 17-114.

¹⁴ Hrvatski državni arhiv (HDA), fond (f.) OZN-a, kutija (k.) 1, omot (o.) 5, „Ob. br. /44. Dne, 11-I-44“, „Predmet: Kartoteka“, str. 1.

¹⁵ Isto.

planove o načinu zauzimanja mjesta i gradova te zaposjedanju institucija i primjeni represivnih mjera protiv velikoga broja osoba. Komunistički sustav je raspolagao čak i s detaljnim internim povjerljivim podacima oružanih postrojbi NDH; popisima i karakteristikama vojnika, naoružanju i rasporedu postrojbi, operativnim zadacima itd.

Osim same izvorne povijesne građe, o količini i načinima prikupljanja podataka vrijedna su i poslijeratna objavljena svjedočanstva mnogobrojnih pripadnika komunističke strukture. U tome je pogledu posebno značajno svjedočanstvo Ivana Krajačića Steve, čelne osobe komunističkoga obavještajnog sustava u Hrvatskoj tijekom rata i poraća. On navodi da je ilegalna komunistička mreža u početnim godinama rata „za relativno kratko vrijeme“ uspjela „pronaći prikladne ličnosti u raznim vojnim formacijama takozvane Nezavisne Države Hrvatske, uglavnom naprednije oficire, i privoliti ih da rade za ciljeve narodnosolobodilačkog pokreta (...) Nekoliko partijskih ćelija i vojnih komiteta osnovali smo u hrvatskom zrakoplovstvu, a pouzdane suradnike imali smo u sastavu ustaškog Glavnog stožera, u topničkoj kasarni na Črnomercu, u domobranskoj bolnici na Kunišćaku, u Komandi samovoza, u ustaškom topničkom zdrugu, u Ministarstvu oružanih snaga (MINORS-u), na aerodromu u Borongaju itd. (...) Od članova specijalne obavještajne službe, kao i od njihovih suradnika, dobili smo najrazličitije podatke o neprijateljskim operativnim mjerama, pri čemu sam se koristio njihovim uniformama, i tako ulazio u najviše ustanove i ministarstva NDH.“¹⁶

Na temelju obradbe iznimno velike količine prikupljenih podataka komunistička struktura je u završnim godinama rata do najsitnijih detalja razrađivala planove vojnoga osvajanja gradova i mjesta te uspostavljanja svoje totalitarne vlasti. O tome najzornije svjedoči „strogo povjerljivi“ dokument „Zadaci NOO-a pri oslobađanju novih krajeva“¹⁷ te planovi za zauzimanje najvećih gradova, primjerice Varaždina¹⁸ i Zagreba¹⁹.

¹⁶ Ivan Krajačić, „Ilegalni rad u Zagrebu“, u zborniku sjećanja: *Zagreb 1941. – 1945.*, knjiga 3, Zagreb, 1984., str. 29-30.

¹⁷ HDA, f. OZN-a, k. 1, o. 5.

¹⁸ HDA, f. OZN-a, k. 14, o. 4.

¹⁹ U gotovo svim arhivskim fondovima koji se odnose na djelovanje komunističke strukture tijekom rata nalaze se dijelovi građe o planu zauzimanja Zagreba i načinima djelovanja nakon toga.

2. Uloga ZAVNOH-a

Na čelu osmišljavanja i operativnoga organiziranja i pripremanja komunističke strukture za preuzimanje vlasti u Hrvatskoj nalazilo se Zemaljsko antifašističko vijeće narodnoga oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), koje je bilo vrhovno tijelo jugoslavenske komunističke vlasti za područje Hrvatske. ZAVNOH je u svakome pogledu bio podređen jugoslavenskoj saveznoj razini, tj. ZAVNOH je djelovao u okviru koncepcije koju su u ime KPJ oblikovali AVNOJ (Antifašističko vijeće narodnoga oslobođenja Jugoslavije) i njegova izvršna tijela.

Potpuna usredotočenost ZAVNOH-a na operativne pripreme za uspostavljanje vlasti „na neoslobođenim krajevima“ započela je od sredine 1944. godine, nakon što je, u svibnju 1944. godine u Topuskom, održano treće zasjedanje ZAVNOH-a. No, važno je naglasiti da je u stvarnosti (između zasjedanja ZAVNOH-a te u njegovo ime) svu zakonodavnu i izvršnu vlast te cjelokupni posao pripremanja za preuzimanje vlasti obavljalo Predsjedništvo ZAVNOH-a, zajedno sa svojim resornim odjelima. U drugoj polovici 1944. godine u okviru ZAVNOH-a djelovalo je četrnaest odjela, četiri komisije i dva posebna ureda.²⁰

Predsjedništvo ZAVNOH-a sastojalo se od 31 člana, koji su izabrani na zasjedanju u Topuskom. Članovi Predsjedništva predvodili su odjele i druga tijela te su odlučivali o njihovu preoblikovanju ili osnivanju novih tijela. Međutim Predsjedništvo ZAVNOH-a veoma se rijetko sastajalo u punome sastavu, te je praktično svu naznačenu vlast u ime ZAVNOH-a stvarno obavljalo tzv. uže Predsjedništvo (Vladimir Nazor kao predsjednik i trojica potpredsjednika: Franjo Gaži, Andrija Hebrang i Rade Pribičević) i Tajništvo ZAVNOH-a (Pavle Gregorić kao tajnik i dvojica zamjenika tajnika: Dušan Čalić i Stjepan Prvčić), a u tome su na različite načine sudjelovali i odjeli ZAVNOH-a. O tome jasno svjedoči podatak da se puni sastav Predsjedništva ZAVNOH-a koje je izabrano u Topuskom, sastao samo četiri puta tijekom 1944. godine i još samo četiri puta tijekom 1945. godine.

Kreiranje glavnine idejnih smjernica i razrade operativnih planova osvajanja vlasti na području Hrvatske događalo se tijekom 1944. godine kada je komunistička struktura u Hrvatskoj (Predsjedništvo ZAVNOH-a i njegova resorna tijela) raspolagala s najkvalitetnijim kadrovima, koji su pretkraj 1944. godine premješteni u Beograd

²⁰ Odjeli za: 1. unutrašnju upravu, 2. pravosuđe, 3. prosvjetu, 4. financije, 5. poljoprivredu, 6. šumarstvo, 7. trgovinu, obrt i industriju, 8. obnovu zemlje, 9. narodno zdravlje, 10. socijalnu politiku, 11. promet, 12. prehranu, 13. tehničke radove, 14. informacije. Komisije: 1. Zakonodavna komisija, 2. Komisija za ratne zločine, 3. Vjerska komisija, 4. Komisija za izradu prijedloga o uspostavljanju vlasti u novooslobođenim krajevima. Uredi: 1. Statistički ured, 2. Glavno nabavno-prodajno poduzeće Hrvatske – „Glavnaprod“.

radi ustrojavanja komunističke vlasti na jugoslavenskoj saveznoj razini. Ta je „seoba“ u Beograd istovremeno i najzorniji pokazatelj da je komunistička struktura u Hrvatskoj bila do kraja 1944. godine u svakome pogledu (brojčanome, organizacijskome i stručnome) najjači dio u cijeloj jugoslavenskoj komunističkoj strukturi.

Pojedini odjeli ZAVNOH-a započeli su krajem lipnja 1944. godine nižim razinama svoje vlasti (narodnooslobodilačkim odborima – NOO) upućivati okružnice, upute i naloge u kojima se uvodno pojašnjavalo:

Vojnički i politički razvitak kako na međunarodnom planu tako i na užem području naše N.O.B. (narodnooslobodilačke borbe) daje nam pravo da smatramo, da se približuje čas oslobođenja znatnih područja naše domovine pa i čitave Hrvatske. U vezi s time nameću nam se već sada zadaci koji se odnose na to, da što bolje pripremimo sve što je potrebno, da bi se organizacija državne uprave na svim sektorima njenog rada što prije mogla da provede u djelo ... Radi toga je potrebno da se već sada priberu najdetaljniji podaci o svim granama i odsjecima postojeće državne uprave i prirediti sve što je potrebno, da bi se ta uprava u svim njenim detaljima već od prvog časa preuzela odnosno stavila pod našu kontrolu.²¹

Zbog povećanja opsega i složenosti poslova pripremanja za preuzimanje vlasti, Predsjedništvo ZAVNOH-a je na svojoj trećoj sjednici (25. kolovoza 1944. godine) osnovalo i posebnu „Komisiju za izradu prijedloga o uspostavljanju vlasti na novooslobođenim područjima“ (skraćeni naziv: „Komisija za novooslobođene krajeve“). U zapisniku s treće sjednice Predsjedništva AVNOJ-a ukratko je navedeno:

Na prijedlog druga Hebranga imenuje se Komisija kod Predsjedništva ZAVNOH-a sa zadaćom, da prouči sva pitanja koja stoje u vezi sa predstojećim našim ulaskom u gradove, zatim da predloži načelni stav prema svim pitanjima, koja će se pojaviti ... U Komisiju izabrani su: Duško Brkić, dr. Krbeč (Ivo, nap. a.), Branko Zlatarić, Đorđe Poljaković i ing. Malešević (Niko, nap. a.).²²

Iz kasnijega djelovanja jasno je da je glavna zadaća Komisije zapravo bila u osmišljavanju i koordiniranju svih djelovanja tijela ZAVNOH-a koja su pripremala preuzimanje vlasti na područjima koja još nisu bila pod vlašću komunističke strukture, a napose u hrvatskim gradovima. U tome smislu Komisija je već 31. kolovoza 1944. uputila dopis svim odjelima ZAVNOH-a, u kojem se između ostalog navodi:

Za sastav glavnih smjernica kod preuzimanja vlasti prigodom skorog oslobođenja i za koordinaciju, te ujedno za razgraničenje djelokruga pojedinih Odjela, potrebni su komisiji daljnji podaci:

²¹ „Dopis odjela financija ZAVNOH-a Gradskom NOO-u Zagreb“ 25. lipnja 1944., *ZAVNOH – zbornik dokumenata III 1944.*, Zagreb, 1975., str. 110.

²² „Zapisnik III. sjednice Predsjedništva ZAVNOH-a“, *ZAVNOH – zbornik dokumenata 1944.*, str. 260.

- 1) Potanji popis odsjeka i svih ustanova pojedinih ministarstava u Zagrebu, koje misli preuzeti naslovljeni Odjel, prema raspodjeli iz telefonskog imenika što smo ga dostavili, ili prema nekom drugom još točnijem popisu (...) molimo kod toga ukratko iznijeti podatke o samom načinu na koji se preuzimanje misli provesti, sa even. (eventualnom, nap. a.) naznakom glavnih ličnosti kojima se misli preuzimanje povjeriti (...)
- 2) Kratki pregled svih planova za prve dane, kao i sugestije za prvi proglas Vlade, u pogledu opštih namjera naslovljenog Odjela.²³

Zanimljiva je i žurnost ovoga zahtjeva Komisije jer je na kraju dopisa naveden rok od samo jednoga dana za dostavu traženih podataka, tj. „najkasnije do 11 sati prije podne, dana 1. IX. 1944.“²⁴ Odjeli su u zadanome roku dostavili osnovne odgovore, a u narednome razdoblju dostavljali su dopune i razrade.

3. Konceptija Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a²⁵

Odjel narodne prosvjete bio je zadužen za cjelokupni obrazovni i znanstveni sustav te za veliki dio sustava kulture. Pod obrazovnim sustavom podrazumijevao se redoviti sustav od predškolske do sveučilišne razine te sve vrste ubrzanih tečajeva koje je organizirala komunistička struktura. Odjel narodne prosvjete u području kulture bio je zadužen za knjižnice, enciklopedistiku, zavode, arhive, kazališta, muzeje i galerije te za odgovarajuća strukovna udruženja.

Odjel se također pripremao zaposjesti objekte i drugu imovinu ustanova i organizacija za koje je bio zadužen: „Za preuzimanje i očuvanje svih zgrada, inventara, biblioteka i imovine prosvjetnih ustanova i zavoda u Zagrebu odredili smo drugove Josipa Lukatelu i Dragutina Pazmana, koji treba da uđu u grad s prvim vojnim jedinicama.“²⁶

U odgovoru (Izvjješću) Komisiji za novooslobođene krajeve navedeno je (12. rujna 1944.) da će Odjel narodne prosvjete preuzeti NDH-ško „Ministarstvo narodne prosvjete u Zagrebu i to Glavno ravnateljstvo za narodno prosvjetljivanje i Glavno ravnateljstvo za nastavu sa svim odjelima“²⁷ (Ured ministra, Opći odjel, Odjel za visoke škole, Odjel za stručne škole, Odjel za osnovne škole, Odjel za njemačko

²³ Dopis „Komisija pri pretsjedništvu“, *ZAVNOH – zbornik dokumenata III 1944.*, str. 278.

²⁴ Isto.

²⁵ Odjel narodne prosvjete bio je jedan od šest odjela koji su djelovali i prije zasjedanja ZAVNOH-a u Topuskom. Nakon Topuskoga odjel je u statusu v. d. predstojnika Odjela predvodio Ivo Frol, profesor i književnik iz Siska.

²⁶ „Izvjestaj Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a komisiji za novooslobođene krajeve o pripremama za preuzimanje škola i drugih prosvjetnih ustanova nakon oslobođenja Zagreba“, *ZAVNOH – zbornik dokumenata III 1944.*, str. 311.

²⁷ Isto, str. 309.

školstvo, Ured za jezik). Naglašeno je da će se odmah provesti reorganizacija te da će se „ukinuti Odjel za njemačko školstvo i Ured za jezik, a njihov inventar i arhivu preuzet će Odjel za srednju i Odjel za osnovnu nastavu“²⁸.

U Izvješću je naveden i popis ustanova u Zagrebu koje Odjel narodne prosvjete planira preuzeti: „sve osnovne škole“, „sve srednje i stručne škole“, „sve visoke škole“, Sveučilište u Zagrebu, Ekonomsko-komercijalnu školu, Visoku pedagošku školu, Akademiju likovne umjetnosti, Akademiju glazbe, Akademiju znanosti u umjetnosti, Zemaljski arhiv, Prethistorijski muzej, Arheološko-historijski muzej, Etnografski muzej, Zoološki muzej, Geološko-palantološki muzej, Mineralno-petrografski muzej, Konzervatorski zavod, Geofizički zavod, Sveučilišnu knjižnicu, Pučko sveučilište, Hrvatski književni pedagoški zbor, Hrvatsko profesorsko društvo, Muzej za umjetnost i obrt, Galeriju umjetnosti, Modernu galeriju, Narodno kazalište u Zagrebu, Malo kazalište, Oceanografski institut, Enciklopediju.²⁹

Pripremalo se u svaku preuzetu ustanovu postaviti povjerenika koji je „odan narodno-oslobodilačkom pokretu“ i kojem je zadatak da „osigura redovan rad, dok se ne izvrši potrebna reorganizacija i ne postavi normalna uprava“³⁰. Određeno je da se „odmah pristupa skupljanju podataka o osoblju pojedinih ustanova“³¹, te „razmotrit će se držanje svih nastavnika u N.D.H.“ i reaktivirat će se od NDH „penzionisane i otpuštene učitelje, ukoliko su sposobni za službu, a nisu se ogriježili o interese NOB-e“³².

Dataljniji plan „o razmještanju nastavnickog osoblja za prve dane“ nakon zauzimanja gradova i mjesta obrazložen je u Prilogu 1 navedenoga izvješća. Određeno je da „u prvi momenat svi nastavnici ostaju na svojim mjestima“ dok se ne prikupe podatci „o karakternim osobinama, političkom držanju i kvalifikacijama“³³. Ove podatke „šalju oblasni, odnosno okružni NOO-i, u najkraćem vremenu Odjelu narodne prosvjete“, koji vrši razmještaj nastavnika „prema dobivenim podacima“³⁴. Otpuštanje i reaktiviranje nastavnika te imenovanje upravitelja srednjih škola „vrši Odjel narodne prosvjete sam ili na predlog NOO-a“. Postavljenje upravitelja osnovnih škola

²⁸ Isto.

²⁹ Isto, str. 310-311.

³⁰ Isto, str. 310.

³¹ Isto.

³² Isto, str. 312.

³³ „Prilog 1, Odjel narodne prosvjete, broj: 599, Komisiji pri Predsjedništvu“, *ZAVNOH – zbornik dokumenata III 1944.*, str. 314.

³⁴ Isto.

prepušteno je okružnim NOO-ima, a „materijalnu brigu o učitelju i njegovoj porodici (...) preuzima seoski i mjesni NOO, dok se ne regulira pitanje plaća u novcu“³⁵.

Određeno je da se ukidaju sve privatne kao i građanske škole „koje su po svojoj biti reakcionarne“, a „odmah se osniva komisija koja će pregledati sve udžbenike iz bivše Jugoslavije i dati opasku, koji se udžbenici i kako mogu upotrijebiti. Komisija će odmah pristupiti izradi novih udžbenika, a naročito povijesti, čitanke i zemljopisa.“³⁶

Planom osvajanja obrazovnoga sustava predviđeno je da će „na novo oslobođenom teritoriju prekinut škole rad prema mjesnim prilikama najviše do 6 tjedana (...) U vremenu dok će škole biti zatvorene, izvršit će se potrebna promjena u nastavničkom osoblju i rukovodstvu škola.“³⁷

Svi naznačeni i drugi revolucionarni zahvati koje je komunistička struktura pripremala i potom provodila u obrazovnome sustavu na „novooslobođenim područjima“ imali su osnovni cilj potpuno preobraziti cjelokupni tradicionalni obrazovni sustav kako bi „novoj vlasti“ služio za jugoslavensku komunističku indoktrinaciju. To je jednostavno izrečeno i u spomenutom izvješću: „U škole se uvodi duh N.O.B.“³⁸, što je bila i osnovna jednomna vrijednosna odrednica cijeloga totalitarnog upravljačkog sustava koji je uspostavljala KPJ.

Odjel narodne prosvjete nastojao je svoj teritorijalni sustav što temeljitije pripremiti za provođenje revolucionarnoga prevrata, pa je „svim oblasnim i okružnim NOO-ima“ poslao odgovarajuću Uputu već 3. rujna 1944., što znači desetak dana prije slanja Izvještaja nadležnoj Komisiji ZAVNOH-a. Uputa je započela s motivacijskim uvodom koji je uobičajen u tadašnjim dokumentima tijela ZAVNOH-a:

U vezi s vanrednim uspjesima Crvene Armije i Saveznika, te naše narodno-oslobodilačke vojske, može se u skoro vrijeme očekivati kapitulacija Njemačke i time oslobođenje čitavog našeg teritorija. Zbog toga je potrebno da poduzmemo neke organizacione mjere i priredimo sve za preuzimanje vlasti provedemo što brže čuvajući tekovine naše borbe i prenašajući tako duh narodne vlasti na sve naše krajeve.³⁹

U Uputi se nalaže NOO-ima: „Za čitavo vaše područje formirajte prosvjetne odjele za one okruge koji ih još nemaju, t.j. za one okruge koji još nisu oslobođeni“⁴⁰.

³⁵ Isto.

³⁶ „Izvještaj Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a...“, str. 311.

³⁷ Isto, str. 311.

³⁸ Isto, str. 312.

³⁹ „Upute Odjela narodne prosvjete oblasnim i okružnim NOO-ima o organizacionim mjerama na prosvjetnom sektoru za pripremanje uspostavljanja vlasti na novooslobođenim područjima“, ZAVNOH – zbornik dokumenata III 1944., str. 292.

⁴⁰ Isto.

Potom su po točkama navedeni pripremni poslovi koje je potrebno izvršiti, a koji su istovjetni poslovima naznačenima u ranije spomenutom izvješću.

4. Osvajanje obrazovnog i kulturnog sustava

Na navedenim konceptijskim i organizacijskim temeljima komunistička je struktura u narednome razdoblju (do kraja rata i u poraću) djelovala na osvajanju zatečenoga i izgradnji vlastitoga obrazovnog, znanstvenog i kulturnog sustava. Na promjenu koncepcije nisu utjecale formalne promjene položaja i ustroja Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a, koje su se događale do kraja rata i u poraću. Na petoj sjednici Predsjedništva ZAVNOH-a (održanoj 30. siječnja 1945. u Šibeniku) odlučeno je da se odjeli ZAVNOH-a ubuduće nazivaju povjereništva.

Na sedmoj sjednici (održanoj 14. travnja 1945. u Splitu) Predsjedništvo ZAVNOH-a je, na temelju Uputstva Predsjedništva AVNOJ-a, donijelo odluku o osnivanju Narodne vlade Hrvatske, a za njezina predsjednika imenovan je Vladimir Bakarić, tadašnji sekretar Centralnoga komiteta KPH. Vlada je postala najviše tijelo izvršne vlasti na području Hrvatske, a odgovorna je bila Predsjedništvu ZAVNOH-a. Dotadašnjih 14 povjereništava ZAVNOH-a smanjeno je na 11 vladinih ministarstava, a za ministra prosvjete imenovan je Ante Vrkljan.⁴¹

Približavanjem kraja rata i u neposrednome poraću ministarstvo prosvjete i drugi resori postajali su sve tješnje povezani s glavnim represivnim tijelima komunističke vlasti: Odjeljenjem zaštite naroda (OZN-a), Zemaljskom komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača te Javnim tužilaštvom. Svrha toga povezivanja bila je u provođenju sustavnoga obračuna s režimu nepoželjnim osobama, prvenstveno intelektualcima.

Unutar Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača⁴² 6. lipnja 1945. osnovan je poseban odjel, Anketna komisija, koja je imala cilj „utvrđivanje zločina kulturnom suradnjom s neprijateljem“⁴³. Prema sačuvanoj građi u HDA proizlazi da je Anketna komisija djelovala do sredine svibnja 1946. godine, a osim središnje Anketne komisije (koja je imala sjedište u Zagrebu) osnovano je diljem Hrvatske i 29 okružnih anketnih komisija.⁴⁴

⁴¹ „Odluka Predsjedništva ZAVNOH-a o imenovanju Narodne vlade Hrvatske“, *ZAVNOH – zbornik dokumenata IV 1944.*, Zagreb, 1985., str. 632.

⁴² Detaljnije o ovoj komisiji vidi J. Jurčević, „Radovi Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača“, *Nastanak jasenovačkog mita*, Zagreb, ¹1998., ²2005., str. 15-47.

⁴³ HDA, f. „Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (ZKRZ)“, k. 689, o. B/1946, dok. Br. 50/46.

⁴⁴ U HDA u Zagrebu nalazi se pet kutija (f. ZKRZ, k. 685-689) u kojima je građa Anketne komisije

Sukladno ranije naznačenomu planu komunističke strukture o prikupljanju podataka za sve osobe koje su tijekom rata radile u obrazovnome i kulturnome sustavu te medijima i drugim vrstama izdavaštva, Anketna komisija je svim „kulturnim ustanovama“ uputila „Upitne arke“ s obvezom da ih svaki djelatnik i suradnik popuni sam za sebe i potpiše. Na kraju svakoga „Upitnog arka“ nalazi se mišljenje o svakome djelatniku (na njegovu „Upitnom arku“), koji je iznio čelnik ustanove, tj. povjerenik kojega je postavila komunistička struktura.

Prema kriteriju Anketne komisije u „kulturne ustanove“ su, osim obrazovnih, znanstvenih i kulturnih ustanova, zavoda, medija, te kulturnih, pjevačkih, folklornih i športskih društava, svrstane bolnice, sanatoriji i različite udruge. Tako su „Upitni arci“ u Zagrebu dostavljeni na čak 96 adresa različitih ustanova, organizacija i društava.⁴⁵ Osim toga ustanove, organizacije i društva morali su Anketnoj komisiji dostaviti sve vrste svojega izdavaštva i dokumentaciju o sastancima i djelovanju tijekom rata.

U „Upitnom arku“ bila su otisnuta pitanja o osobnim podacima i imovinskome stanju te o javnome djelovanju tijekom rata (publiciranje, javni radovi, predavanja, izložbe, priredbe, odličja, pripadnost nekomunističkim političkim organizacijama, suradnja s NOP-om).

Anketna komisija je, na temelju literature, dokumenata i druge građe koju je sama prikupila ili dobila od drugih tijela komunističke vlasti, ili na temelju „Upitnih araka“, donosila „Odluke o utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača“. Ove su odluke također bile jednaki tipizirani obrasci s kojima se služila cijela struktura Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Radilo se o dvolisnoj papirnatoy košuljici formata A4 na kojoj su bile otisnute rubrike za ispunjavanje od referenata Komisije, a unutar košuljice polagani su različiti dodatni dokumenti i drugi prilozi.

U pet kutija sačuvane građe Anketne komisije najveći dio čine „Odluke“ u kojima je niz osoba službeno proglašeno ratnim zločincima zbog „kulturne suradnje s neprijateljem“.

---

za grad Zagreb. Na temelju te građe na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu student Zoran Kantolić izradio je i 2000. godine obranio diplomski rad „Djelovanje Anketne komisije u Zagrebu 1945. godine“ (mentor J. Jurčević). Diplomski je u neizmijenjenom obliku objavljen kao izvorni znanstveni rad u *Časopisu za suvremenu povijest*, 1, Zagreb, 2001., a u prijevodu na engleskome jeziku objavljen je u *Review of Croatian History 1*, Zagreb, 2005. Za razumijevanje sadašnje situacije u RH potrebno je naglasiti da je zbog toga članka prestala znanstvena karijera mladoga Z. Kantolića, koji se iz Hrvatskoga instituta za povijest preselio na mjesto nastavnika povijesti u školi.

⁴⁵ HDA, f. ZKRZ, k. 685, dok. br. 12/45.

Već na prvi pogled je vidljivo kako su „Odluke“ pisane ideologiziranim jezikom iz čega se može iščitati potpuna nesklonost Anketne komisije prema neistomišljenicima. Najčešće su se koristile ideologizirane složenice poput: „vršio neprijateljsku propagandu“, „raspaljivao nacionalnu mržnju između Srba i Hrvata“, „vršio zlonamjerno i svjesno propagandu protiv prijateljske Sovjetske Rusije“, „poticao na pokolje, ubojstva, pljačku...“, „glorificirao ustaštvo i Pavelića“ te mnoge druge.⁴⁶

Jedna od najzanimljivijih odluka Anketne komisije je ona koja se odnosi na „zločin“ i sudbinu uglednoga sveučilišnog profesora dr. Ljudevita Juraka. On je bio član Međunarodnoga stručnog povjerenstva koje je istraživalo masovni pokolj koji je u Vinici (Ukrajina) prije početka Drugoga svjetskog rata izvršio Sovjetski Savez. Zbog toga je Anketna komisija sredinom srpnja 1945. godine optužila dr. Juraka da „svjesno i zlonamjerno vrši propagandu protiv prijateljske Sovjetske Rusije, a po tome posredno i protiv interesa našega naroda“⁴⁷.

Anketna komisija je navedenu odluku dostavila Vojnomu sudu Komande grada Zagreba, a potom je OZN-a za Zagreb poslala poziv dr. Juraku. No, tada je Vojni sud Komande grada Zagreba izvijestio da je dr. Jurak strijeljan 10. lipnja 1945., znači mjesec dana prije nego je napisana „Odluka“.⁴⁸

Prema tome Anketna komisija je za potrebe komunističkoga režima provodila sustavni obračun s nepoželjnim osobama u području najšire shvaćenoga pojma kulture, koji je prema tadašnjem komunističkom shvaćanju obuhvaćao gotovo cijeli javni prostor od obrazovanja, znanosti i kulture do medija, izdavaštva i civilnoga društva. Na temelju „Upitnih araka“ i „Odluka“ koje je Anketna komisija dostavljala OZN-i, Javnomu tužilaštvu i komunističkim prijekim sudovima, mnogobrojni intelektualci su pogubljeni ili su upućivani na dugogodišnje torture u logorima i zatvorima te su ostajali bez imovine i bili trajno stigmatizirani i društveno marginalizirani.⁴⁹

Iako je komunistički režim bez ikakvih praktičnih zapreka i u više represivnih linija provodio operativno čišćenje javnoga prostora od nepoželjnih osoba, nije se ostalo samo na tome. Komunistička struktura postupila je sukladno ranije naznačenim određenjima o diktaturi proletarijata kao najžešćem i najnemilosrdnijem obračunu s možebitnim ostacima institucijskih i kadrovskih nositelja nekomunističkoga društvenog i političkog poretka, čiji se obračun događa nakon što komunisti preuzmu vlast.

⁴⁶ Z. Kantolić, n. dj., str. 20.

⁴⁷ HDA, f. ZKRZ, k. 685, dok. br. 17/45.

⁴⁸ Usp. Z. Kantolić, n. dj., str. 15-17.

⁴⁹ Usp. Josip Jurčević – Katica Ivanda, „Djelovanje jugoslavenskih komunističkih vojnih sudova u Hrvatskoj krajem Drugog svjetskog rata i u poraću“, *Društvena istraživanja*, 15 (2006.) 6, str. 1063-1086.

Predsjedništvo ZAVNOH-a dodatno je normativno osiguralo mogućnost uspostavljanja i dugoročno očuvanje potpune čistoće svojega jednogmnog javnog prostora. Naime 13. srpnja 1945. Predsjedništvo ZAVNOH-a donijelo je „Zakon o poništenju akademskih naslova, diploma, ispita i semestara na Sveučilištu u Zagrebu i na ostalim visokim školama na području Federalne Hrvatske“.⁵⁰

Taj je zakon imao samo četiri veoma kratka i potpuno jasna članka. Članak 1 glasi: „Poništavaju se svi akademski naslovi, diplome, ispiti i semestri stečeni odnosno priznati na Sveučilištu u Zagrebu i na ostalim visokim školama na području Hrvatske u vremenu od 10. travnja 1941. do 9. svibnja 1945.“

Članak 2: „Akademski naslovi, diplome, ispiti i semestri navedeni u članu 1., mogu se priznati jedino odlukom posebne komisije, na molbu zainteresirane osobe.“

Članak 3: „Ministar prosvjete u suglasnosti s interesiranim ministrima pravilnikom će propisati sastav i postupak komisije iz člana 2. kao i uvjete uz koje će komisija priznavati odnosno nepriznavati akademske naslove, diplome, ispite i semestre iz člana 1.“

Članak 4: „Ovaj zakon stupa odmah na snagu.“

Šest dana poslije (19. srpnja 1945.) ministar prosvjete (A. Vrkljan), u suglasnosti sa svim ostalim ministrima, donio je „Pravilnik o sastavu i radu komisije za priznavanje akademskih naslova, diploma, ispita i semestara“.⁵¹ U Pravilniku je odlučeno da se komisija osniva „na svakom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, kao i na svim ostalim visokim školama na području Federalne Hrvatske“,⁵² a razrađeni su procedura i uvjeti koji su potrebni za priznavanje.

Pored odredbe da će komisija udovoljiti onim „moliteljima, za koje nema sumnje da su postigli odgovarajuću stručnu spremu“, naglašen je i ideološko-politički uvjet „da se svojim držanjem nisu ogriješili o interese narodnooslobodilačke borbe“.⁵³ Ideološko-politički kriterij je i dodatno osnažen: „Ako nastane sumnja da se je kandidat svojim držanjem ogriješio o interese narodnooslobodilačke borbe, komisija će narediti kandidatu da donese uvjerenje nadležnog kotarskog odnosno gradskog NO-a (narodnog odbora, nap. a.). U takvom slučaju rješenje o priznanju moći će se donijeti jedino na temelju uvjerenja da se kandidat nije ogriješio o interese narodnooslobodilačke borbe.“⁵⁴

Dakle ništavnima su apriori proglašena sva i bilo kakva, pa i proceduralno redovita i nužna, postignuća na sveučilišnoj razini, a potom je molitelj u postupku

⁵⁰ *Narodne novine*, br. 3, 10. kolovoza 1945.

⁵¹ *Narodne novine*, br. 11, 4. rujna 1945.

⁵² Isto, čl. 1.

⁵³ Isto, čl. 8., st. 1.

⁵⁴ Isto, čl. 8., st. 2.

priznavanja tih postignuća morao dokazivati bezgrješnost u odnosu prema komunističkim interesima. To je značilo da je režim propisao apriornu dvostruku krivnju praktično gotovo svake osobe na sveučilišnoj razini (nastavnika i studenata), te se u postupku priznavanja strukovnih postignuća morala dokazivati ideološko-politička nevinost. Naime logično je pretpostaviti da je velika većina sveučilišnih nastavnika tijekom četiriju ratnih godina morala, sukladno propisima, napredovati u znanstveno-nastavnim zvanjima te da je velika većina studenata položila barem jedan ispit.

5. Posljedice

Veliki broj zaposlenika i suradnika koji je tijekom rata djelovao u NDH u obrazovnome i najšire shvaćenome kulturnom sustavu eliminiran je od komunističkoga režima na različite načine (pogubljenjima, zatvaranjima, bijegom iz zemlje, otkazima itd.). Primjerice s Filozofskoga fakulteta u Zagrebu izbačeni su svi nastavnici i pomoćno nastavno osoblje koji su na Fakultetu bili zaposleni nakon 10. travnja 1941. godine. Nekolicinu njih je režim kasnije vratio na Fakultet jer je postojao golem nedostatak nastavnoga osoblja.⁵⁵

Zbog potpunoga diskontinuiteta komunističkoga režima u odnosu na cjelokupnu nekomunističku baštinu radikalno je uništavan nekomunistički upravljački sustav, a posebice ustrojbeni oblici i kadrovi. I prema istraživanjima istaknutih jugoslavenskih komunističkih historioografa, jedan od glavnih poratnih problema cijeloga komunističkog sustava bio je u velikome nedostatku stručnih kadrova komunističke orijentacije. To se jednako odnosilo na mnogobrojna stručna mjesta u državnoj upravi, gospodarstvu, obrazovanju, kulturi i ostalim sastavnicama državne i društvene upravljačke piramide.

KPJ je od početka rata bila svjesna toga problema te ga je uzalud pokušavala riješiti tijekom rata i u poraću intenzivnom „proizvodnjom“ svojih kadrova pomoću skraćenih i ubrzanih analfabetskih tečajeva i različitih drastično skraćenih stručnih kursova⁵⁶ s kojima je bila povezana i intenzivna komunistička indoktrinacija novih članova partije⁵⁷ koji su bili regrutirani iz tradicionalnih i komunizmu naglašeno nesklonih identiteta.

⁵⁵ HDA, f. ZKRZ, k. 686, dok. br. 119/45.; usp. Z. Kantolić, n. dj., str. 26-28.

⁵⁶ Usp. S. Milošević, „O analfabetskim tečajevima u jedinicama NOV i POJ 1941. - 1945. godine“, *Vojnoistorijski glasnik*, 3 (1969.).

⁵⁷ Usp. Pero Morača, „Moralni faktor u narodnooslobodilačkom ratu“, *Vojnoistorijski glasnik*, 2/3, Beograd, 1956.

Na taj način prazna komunistička upravljačka piramida popunjavana je uglavnom „iz redova bivših boraca, istina pouzdanih ali većinom nestručnih, novih stanovnika gradova, dojučerašnjih seljaka, uopšte ljudi sa nepotpunim stručnim kvalifikacijama ili bez njih“⁵⁸. Nakon rata vršilo se ubrzano doškolovanje, „uglavnom preko tečajeva, večernjih škola, vanrednih studiranja“, a „nedovoljno stručnim kadrovima priznavala se stručna sprema na osnovu učešća u narodnooslobodilačkoj borbi“⁵⁹.

Partija je uočila kako se „među učiteljima nalazio mali broj (sasvim neznan) marksista“, pa su „za učitelje i profesore držani tečajevi“, a za stvaranje novoga nastavnog kadra „na univerzitetima su (...) organizovani jednogodišnji tečajevi“⁶⁰. Nedostatak sveučilišnih nastavnika nadomještao se dolaskom sovjetskih profesora, a „najveći broj jugoslovenskih studenata usmeren je prema SSSR-u i Čehoslovačkoj“⁶¹. Na sličan način rješavao se i problem nedostatka udžbenika, pa je „Univerzitet bio preplavljen prevodima sovjetskih udžbenika“⁶².

Iz svega istraženog u ovome radu postaju razvidnije mnogobrojne negativne posljedice koje su u Hrvatskoj nastale uništavanjem tradicionalne strukture obrazovanja i kulture te uspostavljanjem jednodimne i u stručnome pogledu nekvalitetne komunističke strukture. To je utjecalo na dugoročno iznimno slabe mogućnosti gospodarskoga i kulturnoga razvitka Hrvatske te tragičnu isključenost iz civilizacijskih određenja i kretanja kojima je Hrvatska pripadala stoljećima. Suočavanje s tim posljedicama u Hrvatskoj historiografski je donekle istraženo, ali je ostalo potpuno neistraženo s motrišta drugih društvenih i humanističkih znanosti.

Istraživanje provedeno za potrebe ovoga rada ostvarit će svoj opći cilj ako bude predstavljalo određeni poticaj za daljnja historiografska istraživanja i uključivanje drugih društvenih i humanističkih znanosti u spoznavanja dubljih uzroka i posljedica uspostavljanja i gotovo polastoljetnoga održavanja komunističke vlasti u Hrvatskoj.

⁵⁸ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, III, Beograd, 1988., str. 151.

⁵⁹ Isto, str. 151.

⁶⁰ Isto, str. 144.

⁶¹ Isto, str. 147.

⁶² Isto, str. 129.

CONCEPT AND OPERATIONS OF YUGOSLAV COMMUNIST STRUCTURES FOR TAKING OVER THE EDUCATIONAL AND CULTURAL SYSTEM IN CROATIA IN 1944 AND 1945

Abstract

The paper, based on archival and published historical material and relevant literature, explores the concept and the activities of the Yugoslav communist structures to take over the educational and cultural system in Croatia in 1944 and 1945. This topic has so far been very little explored from the historical perspective, and almost totally unexplored from the perspective of other social sciences and humanities. The introduction of the paper briefly presents the results of scientific research on the establishment of communist rule in Croatia, characterized by the most severe forms of repression at the end of the war and in the post-war period. The first chapter of the paper clarifies the totalitarianism of communist theory and practice, and systematic quality preparation of the Communist Party of Yugoslavia to carry out the revolutionary violence in coping with undesirable institutions and individuals.

The main part of the paper, based on historical documents, investigates the role of ZAVNOH (National Anti-Fascist Council of National Liberation of Croatia) and its subsidiary bodies in carrying out preparations for the take-over of “unliberated territories”. The concept of action of the Department of National Education of ZAVNOH, which was responsible for the take-over of the educational and cultural system and its design according to ideological and political interests of the communist regime, has been thoroughly researched. Next, the paper explores the communist practice of dealing with intellectuals in educational and cultural institutions on the Croatian territory. A special role in this was played by the Survey Committee which was responsible for “investigation of the crimes in cultural cooperation with the enemy”, based on which other repressive bodies exerted repression of intellectuals (executions, imprisonment in concentration camps, stigmatization and marginalization).

The most systematic repression occurred at the university level on the basis of the law which annulled all academic degrees, diplomas, exams and semesters acquired or recognized at the University of Zagreb and other high school institutions in Croatia in the period from April 10, 1941 to May 9, 1945. The emphasis of the paper is put on the lasting negative consequences of such actions in the Croatian educational and cultural space.

Key words: *communist repression in the educational and cultural system, ZAVNOH, Department of National Education of ZAVNOH, Survey Committee, coping with intellectuals*